

LIZING MUOMILALARI HISOBI VA UNING BIZNES FAOLIYATIDAGI AHAMIYATI

Mirzacho'l agrosanoat texnikumi o'qituvchisi

Sindarov Ahror Mustafakul o'g'li

ANNOTATSIYA Ushbu maqolada lizing muomalalarining iqtisodiy mohiyati, turlari va buxgalteriya hisobida aks ettirilishi ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda moliyaviy va operativ lizingning korxona faoliyatidagi roli, moliyaviy resurslardan samarali foydalanish va moliyaviy hisobotlarda to'g'ri aks ettirish zarurati yoritilgan. Shuningdek, lizing muomalalarini hisobga olishda uchraydigan amaliy muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari biznes asoslari fanini o'qitishda o'quv-uslubiy manba sifatida ham foydali.

Kalit so'zlar lizing, moliyaviy lizing, operativ lizing, buxgalteriya hisobi, biznes faoliyati, moliyaviy hisobot, asosiy vositalar.

ANNOTATION This article analyzes the economic essence, types, and accounting of lease transactions from both theoretical and practical perspectives. The study highlights the role of financial and operational leases in business activities, effective use of financial resources, and the importance of accurate reflection in financial statements. Additionally, the research identifies practical challenges in accounting for lease operations and proposes scientific and practical recommendations to address them. The findings are also valuable as an educational resource in teaching the Fundamentals of Business course.

Key words lease, financial lease, operational lease, accounting, business activity, financial statement, fixed assets.

KIRISH Hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida tadbirkorlik subyektlarining barqaror rivojlanishi, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish hajmini kengaytirish, shuningdek, raqobatbardoshlikni oshirish masalalari moliyaviy resurslardan samarali foydalanish bilan chambarchas bog'liqdir. Korxonalar faoliyatini modernizatsiya qilish, zamonaviy texnika va texnologiyalarni joriy etish esa ko'pincha katta miqdordagi moliyaviy mablag'larni talab qiladi. Ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari uchun asosiy vositalarni bir martalik xarid qilish sezilarli moliyaviy yuklama bo'lib, bu ularning rivojlanish sur'atlarini sekinlashtiradi. Mazkur sharoitda lizing munosabatlari iqtisodiyotning real sektorini moliyalashtirishning samarali va moslashuvchan mexanizmi sifatida keng qo'llanilmoqda. Lizing orqali korxonalar zarur bo'lgan asosiy vositalardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lib, ishlab chiqarish jarayonini to'xtatmasdan, daromad evaziga bosqichma-bosqich to'lovlarni amalga oshiradi. Bu esa tadbirkorlik subyektlariga moliyaviy barqarorlikni saqlab qolgan holda ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish imkonini beradi. Lizing munosabatlarining iqtisodiy mohiyati faqat moliyalashtirish bilan cheklanib qolmay, balki buxgalteriya hisobi, soliq hisobi va moliyaviy hisobotlarni shakllantirish jarayonlari bilan ham uzviy bog'liqdir. Lizing muomalalarini buxgalteriya hisobida to'g'ri va shaffof aks ettirish korxonaning moliyaviy holati, aktivlar va majburiyatlar tarkibini real baholash imkonini beradi. Noto'g'ri yuritilgan lizing hisobi esa moliyaviy hisobotlarning ishonchliligiga salbiy ta'sir ko'rsatib, boshqaruv qarorlarining noto'g'ri qabul qilinishiga olib kelishi mumkin. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, kichik biznes va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, investitsiya muhitini yaxshilashga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu jarayonda lizing munosabatlari muhim iqtisodiy vosita sifatida davlat tomonidan tartibga solinib, normativ-huquqiy asoslar bilan mustahkamlanmoqda. "Lizing to'g'risida"gi Qonun, buxgalteriya hisobi milliy standartlari hamda xalqaro moliyaviy hisobot standartlari lizing muomalalarini hisobga olishning yagona yondashuvlarini belgilab bermoqda. Shu bilan birga, xalqaro amaliyotda, xususan, Xalqaro moliyaviy hisobot standartlarining 16-sonli "Ijara

(Leases)” standarti lizing muomalalarini hisobga olishda yangi yondashuvlarni joriy etib, lizing oluvchining balansida aktiv va majburiyatlarni tan olishni talab etmoqda. Bu holat lizing hisobi bo'yicha bilim va ko'nikmalarning dolzarbligini yanada oshiradi hamda buxgalteriya va moliya mutaxassislaridan chuqur kasbiy tayyorgarlikni talab qiladi. Ta'lim tizimida, xususan, politexnikumlarda “Biznes asoslari” fanini o'qitish jarayonida lizing muomalalari hisobini o'rganish talabalarda zamonaviy iqtisodiy fikrlashni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Nazariy bilimlarni real biznes amaliyoti bilan bog'lash orqali talabalarda moliyaviy savodxonlik, hisob-kitob yuritish ko'nikmalari va tadbirkorlik kompetensiyalari rivojlanadi. Shu nuqtai nazardan, mazkur ilmiy maqolaning maqsadi lizing muomalalarining iqtisodiy mohiyatini ochib berish, ularning buxgalteriya hisobida aks ettirilish xususiyatlarini tahlil qilish hamda biznes faoliyatida lizing mexanizmidan samarali foydalanish bo'yicha ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqishdan iboratdir. Tadqiqot natijalari biznes asoslari fanini o'qitishda o'quv-uslubiy manba sifatida foydalanish uchun ham muhim ahamiyatga ega.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Lizing munosabatlarining iqtisodiy mazmuni va subyektlari. Lizing munosabatlari bozor iqtisodiyoti sharoitida asosiy vositalarni moliyalashtirishning samarali shakllaridan biri hisoblanadi. Lizing jarayonida asosiy vosita mulk huquqi saqlangan holda, ma'lum muddatga haq evaziga foydalanishga beriladi. Bu munosabatlar tadbirkorlik subyektlari uchun ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, texnologik yangilanishni tezlashtirish va moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish imkonini yaratadi. Lizing munosabatlarida quyidagi asosiy subyektlar ishtirok etadi: lizing beruvchi – asosiy vositani sotib olib, uni lizing oluvchiga foydalanish uchun beruvchi shaxs; lizing oluvchi – lizing obyekti orqali ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish faoliyatini amalga oshiruvchi subyekt; yetkazib beruvchi (sotuvchi) – asosiy vositani ishlab chiqaruvchi yoki sotuvchi tashkilot.

Ushbu subyektlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar shartnoma asosida tartibga solinadi va bu buxgalteriya hisobida muhim axborot manbai bo'lib xizmat qiladi.

Amaliyotda lizing operatsiyalari bir nechta belgilariga ko'ra tasniflanadi, ammo buxgalteriya hisobi nuqtayi nazaridan eng muhim tasnif moliyaviy lizing va operativ lizing hisoblanadi. Moliyaviy lizingda lizing shartnomasi muddati davomida lizing obyekti bilan bog'liq barcha risk va manfaatlar asosan lizing oluvchiga o'tadi. Ushbu holatda asosiy vosita lizing oluvchining balansida aks ettiriladi, amortizatsiya hisoblanadi va lizing majburiyati shakllantiriladi. Operativ lizingda esa lizing obyekti lizing beruvchining balansida qoladi, lizing oluvchi faqat foydalanish huquqiga ega bo'ladi. Bunda lizing to'lovlari davriy xarajatlar sifatida hisobga olinadi. Bu tasnif lizing muomalalarining buxgalteriya hisobida to'g'ri aks ettirilishi va moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Moliyaviy lizing hisobi bir necha bosqichlarda amalga oshiriladi. Dastlab, lizing obyekti dastlabki qiymat bo'yicha lizing oluvchining balansiga qabul qilinadi. Ushbu qiymat odatda lizing shartnomasida belgilangan aktivning joriy bozor qiymati yoki minimal lizing to'lovlarining diskontlangan qiymatiga teng bo'ladi.

Keyingi bosqichda:

- lizing majburiyati hisobga olinadi;
- asosiy vosita bo'yicha amortizatsiya ajratmalari hisoblanadi;
- lizing to'lovlarining foiz qismi moliyaviy xarajat sifatida e'tirof etiladi.

Mazkur jarayonlar korxonaning moliyaviy natijalariga va balans tuzilmasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Operativ lizingda asosiy vosita lizing beruvchining balansida qoladi va lizing oluvchi tomonidan amortizatsiya hisoblanmaydi. Lizing oluvchi tomonidan amalga oshiriladigan lizing to'lovlari to'liq hajmda joriy davr xarajatlari sifatida hisobga olinadi. Bu turdagi lizing korxonalar uchun qisqa muddatli ehtiyojlarni qondirish, texnikaning tez eskirish xavfi yuqori bo'lgan sohalarda faoliyat yuritish uchun qulay hisoblanadi. Lizing muomalalarini hisobga olish moliyaviy hisobotlarning barcha asosiy shakllarida aks ettiriladi: Buxgalteriya balansi – asosiy vositalar va majburiyatlar tarkibi; Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot – amortizatsiya va foiz xarajatlari;

Pul oqimlari hisobotida – lizing to'lovlarining operatsion va moliyaviy oqimlarga ta'siri. Moliyaviy hisobotlarda lizing muomalalarining to'g'ri aks ettirilishi investorlar, kreditorlar va boshqaruv organlari uchun muhim axborot manbai hisoblanadi. Lizing mexanizmidan foydalanish tadbirkorlik subyektlariga quyidagi ustunliklarni taqdim etadi: asosiy vositalarni xarid qilish uchun katta boshlang'ich mablag' talab qilinmasligi; ishlab chiqarish quvvatlarini tez kengaytirish imkoniyati; moliyaviy oqimlarni rejalashtirish qulayligi; soliq yuklamasini optimallashtirish imkoniyati. Shu sababli, lizing kichik va o'rta biznesni rivojlantirishda muhim iqtisodiy vosita sifatida keng qo'llaniladi. Politehnikumlarda "Biznes asoslari" fanini o'qitishda lizing muomalalarining hisobini o'rganish talabalarda real iqtisodiy jarayonlarni tushunish, moliyaviy hujjatlar bilan ishlash va hisob-kitob yuritish ko'nikmalarini shakllantiradi. Amaliy misollar, jadval va sxemalar asosida o'qitish ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR O'tkazilgan ilmiy-nazariy tahlillar shuni ko'rsatadiki, lizing muomalalari hisobi bozor iqtisodiyoti sharoitida tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy faoliyatini samarali tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Lizing mexanizmi korxonalar uchun asosiy vositalarni moliyalashtirishning muqobil va qulay shakli bo'lib, ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, texnologik yangilanishni jadallashtirish hamda moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, lizing muomalalarini buxgalteriya hisobida to'g'ri va shaffof aks ettirish korxonaning moliyaviy holatini real baholash, aktivlar va majburiyatlar tarkibini aniqlash hamda boshqaruv qarorlarini asosli qabul qilish uchun zarurdir. Ayniqsa, moliyaviy lizing operatsiyalarida asosiy vositalar va lizing majburiyatlarini balansda to'g'ri e'tirof etish moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshiradi va investorlar hamda kreditorlar uchun muhim axborot manbai bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, operativ lizing muomalalarini hisobga olish tartibi korxonalarga qisqa muddatli ehtiyojlarni qondirish, texnik eskirish xavfini kamaytirish va xarajatlarni moslashuvchan boshqarish imkonini yaratadi. Bu esa biznes subyektlarining bozor sharoitlariga tez moslashuvchanligini ta'minlaydi.

Ilmiy tahlillar lizing muomalalari hisobining normativ-huquqiy asoslari, xususan, milliy buxgalteriya hisobi standartlari va xalqaro moliyaviy hisobot standartlari o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlash zarurligini ko'rsatmoqda. Xalqaro amaliyotda qo'llanilayotgan IFRS 16 standarti lizing oluvchining balansida aktiv va majburiyatlarni e'tirof etishni talab etib, lizing hisobini yanada shaffof va real holatga yaqinlashtiradi. Bu holat milliy hisob tizimini xalqaro talablarga moslashtirish zaruratini yanada kuchaytiradi. Ta'lim jarayoni nuqtayi nazaridan, politexnikumlarda "Biznes asoslari" fanini o'qitishda lizing muomalalari hisobini chuqur o'rganish talabalarda moliyaviy savodxonlik, iqtisodiy tahlil va hisob-kitob yuritish kompetensiyalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Nazariy bilimlarni amaliy misollar, real shartnomalar va hisob jadvallari bilan uyg'unlashtirish kelajakdagi malakali mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqib, quyidagi **ilmiy-amaliy takliflar** ilgari suriladi:

1. Lizing muomalalarini hisobga olishda milliy buxgalteriya hisobi standartlari bilan bir qatorda xalqaro moliyaviy hisobot standartlari talablarini bosqichma-bosqich joriy etish maqsadga muvofiq.
2. Korxonalarda lizing hisobini yuritishda avtomatlashtirilgan buxgalteriya axborot tizimlaridan foydalanishni kengaytirish orqali hisobning aniqligi va tezkorligini oshirish lozim.
3. Lizing shartnomalarini tuzishda hisob va soliq oqibatlarini oldindan tahlil qilish amaliyotini joriy etish korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlaydi.
4. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari uchun lizing mexanizmlarini yanada ommalashtirish va ularga axborot-maslahat xizmatlarini kuchaytirish tavsiya etiladi.

5. Politeknikum va kasb-hunar ta'limi muassasalarida lizing muomalalari hisobini o'qitishda amaliy mashg'ulotlar ulushini oshirish, real biznes misollaridan foydalanish lozim.

6. O'quv jarayonida lizing bo'yicha hisob-kitoblarni bajarishga mo'ljallangan metodik qo'llanmalar va elektron resurslarni ishlab chiqish ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, lizing muomalalari hisobi nafaqat buxgalteriya hisobining muhim bo'limi, balki biznes faoliyatini samarali tashkil etish va boshqarishning muhim iqtisodiy mexanizmi hisoblanadi. Mazkur ilmiy maqolada keltirilgan xulosalar va takliflar lizing munosabatlarini rivojlantirish, hisob tizimini takomillashtirish hamda biznes subyektlarining moliyaviy barqarorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi "Lizing to'g'risida"gi Qonuni. — Toshkent, 2019.
2. O'zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobi milliy standartlari (2020).
3. Karimov A.A. **Buxgalteriya hisobi asoslari**. — Toshkent: O'qituvchi, 2021.
4. Saidov B.B. **Moliyaviy menejment**. — Toshkent: Innovatsiya, 2020.
5. International Financial Reporting Standard (IFRS 16) — *Leases*, 2022.
6. Faxriddin B., No'monbek A. ABS SISTEMASI BILAN JIHOZLANGAN M1 TOIFALI AVTOMOBILLARNING TORMOZ SAMARADORLIGINI MATEMATIK NAZARIY TAHLILI //International journal of scientific researchers (IJSR) INDEXING. – 2024. – T. 4. – №. 1. – C. 333-337.
7. Qurbonazarov S. et al. ANALYSIS OF THE FUNDAMENTALS OF MATHEMATICAL MODELING OF WHEEL MOVEMENT ON THE ROAD SURFACE OF CARS EQUIPPED WITH ABS //Multidisciplinary Journal of Science and Technology. – 2024. – T. 4. – №. 8. – C. 45-50.
8. Xuzriddinovich B. F. et al. ABS BILAN JIHOZLANGAN AVTOMOBILNI TORMOZ PAYTIDA O'ZO'ZIDAN VA MAJBURIY TEBRANISHLARINI

TORMOZ SAMARADORLIGIGA TA'SIRINI TAHLIL QILISH // ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2024. – Т. 47. – №. 4. – С. 81-87.

9. Xusinovich T. J., Ro'zibayevich M. N. M1 TOIFALI AVTOMOBILLARNI TURLI MUHITLARDA TORMOZLANISHINI TAHLIL QILISH VA PARAMETRLARINI O'RGANISH.

10. Karshiev F. U., Abduqahorov N. ABS BILAN JIHOZLANGAN M1 TOIFALI AVTOMOBILLAR TORMOZ TIZIMLARINING USTIVORLIGI // Academic research in educational sciences. – 2024. – Т. 5. – №. 5. – С. 787-791. 11. Каршиев Фахридин Умарович, Н.Абдуқаҳоров ИЗУЧЕНИЕ МИКРОСТРУКТУРЫ СТАЛИ В МАТЕРИАЛОВЕДЕНИИ//<https://www.iupr.ru/6-121-2024>
https://www.iupr.ru/files/ugd/b06fdc_15c4798c874a4ddab326a52bd3af34ea.pdf?index=true

12. Xusinovich T. J., Ro'zibayevich M. N. M1 TOIFALI AVTOMOBILLARNI TURLI MUHITLARDA TORMOZLANISHINI TAHLIL QILISH VA PARAMETRLARINI O'RGANISH.

13. Farxadjonovna, Bekimbetova Elmira, and Abduqahorov No'monbek. "STARTING ENGINES AT LOW TEMPERATURES." Multidisciplinary Journal of Science and Technology 5.2 (2025): 83-87.

14. Xusinovich, Turdialiyeв Jonibek, and Mo'minov Nurali Ro'zibayevich. "M1 TOIFALI AVTOMOBILLARNI TURLI MUHITLARDA TORMOZLANISHINI TAHLIL QILISH VA PARAMETRLARINI O'RGANISH."

15. Абдуқаҳоров Н., Турдиалиев Ж., Мўминов Н. АВТОМОБИЛИ М1 В РАЗНЫХ УСЛОВИЯХ АНАЛИЗ И ПАРАМЕТРЫ ТОРМОЖЕНИЯ УЧИТЬСЯ //Журнал научно-инновационных исследований в Узбекистане. – 2024. – Т. 2. – №. 4. – С. 377-386.

16. Каршиев Ф. У., Абдуқаҳоров Н. ИЗУЧЕНИЕ МИКРОСТРУКТУРЫ СТАЛИ В МАТЕРИАЛОВЕДЕНИИ //Экономика и социум. – 2024. – №. 6-2 (121). – С. 1142-1145.

17. Oybek o'g A. N. et al. ABS BILAN JIHOZLANGAN AVTOMOBILLARDA TORMOZLASH JARAYONIDAGI TEBRANISHLAR VA ULARNING TORMOZ SAMARADORLIGIGA TA'SIRI //PEDAGOGS. – 2025. – T. 92. – №. 1. – C. 127-132.
18. Xuzriddinovich B. F. et al. SURXONDARYO VILOYATIDAGI TABIIY-IQLIM SHAROITLARIDA AVTOMOBILLARNING ISH SHAROITLARINI TASNIFLASH //Tadqiqotlar. – 2025. – T. 63. – №. 2. – C. 26-32.
19. Abduqahorov N., Turdialiyeu J., Mo'minov N. M1 VEHICLES IN DIFFERENT ENVIRONMENTS ANALYSIS AND PARAMETERS OF BRAKING LEARN //Journal of science-innovative research in Uzbekistan. – 2024. – T. 4. – №. 4. – C. 377-386.